

QORAXONIYLAR DAVLATINING ETNIK TARKIBI: TARIXIY-MANBALAR VA ZAMONAVIY TADQIQOTLAR TAHLILI

Po'latova Shohsanam,
Xalqaro innovatsion universiteti talabasi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20700268>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qoraxoniylar davlatining etnik tarkibi tarixiy manbalar va zamonaviy ilmiy tadqiqotlar asosida tahlil qilinadi. Qoraxoniylar davlatining shakllanishida ishtirok etgan turkiy qabilalar, ularning siyosiy va madaniy hayotdagi o'рни yoritiladi. Tadqiqot davomida qarluq, chigil, yag'mo, tuxsi va boshqa turkiy qabilalarning davlat boshqaruvi hamda etnik jarayonlardagi roli o'rganildi. Natijalar Qoraxoniylar davlati Markaziy Osiyoda turkiy xalqlarning siyosiy birlashuvi va etnik konsolidatsiyasida muhim bosqich bo'lganligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Qoraxoniylar davlati, etnik tarkib, qarluq, chigil, yag'mo, tuxsi, turkiy qabilalar, Markaziy Osiyo, etnogenez.

Аннотация. В данной статье анализируется этнический состав государства Караханидов на основе исторических источников и современных научных исследований. Освещается роль тюркских племён, участвовавших в формировании Караханидского государства, а также их место в политической и культурной жизни. В ходе исследования изучена роль карлуков, чигилей, ягма, тухси и других тюркских племён в государственном управлении и этнических процессах. Результаты показывают, что государство Караханидов стало важным этапом в политическом объединении и этнической консолидации тюркских народов Центральной Азии.

Ключевые слова: государство Караханидов, этнический состав, карлуки, чигили, ягма, тухси, тюркские племена, Центральная Азия, этногенез.

Abstract. This article analyzes the ethnic composition of the Karakhanid State based on historical sources and contemporary scholarly research. It examines the role of the Turkic tribes that participated in the formation of the Karakhanid State and highlights their contribution to the political and cultural life of the period. The study investigates the roles of the Karluks, Chigils, Yaghmas, Tukhsi, and other Turkic tribes in state administration and ethnic processes. The findings indicate that the Karakhanid State represented an important stage in the political unification and ethnic consolidation of the Turkic peoples of Central Asia.

Keywords: Karakhanid State, ethnic composition, Karluks, Chigils, Yaghmas, Tukhsi, Turkic tribes, Central Asia, ethnogenesis.

Kirish. IX–XIII asrlar oralig'ida Markaziy Osiyoda hukm surgan Qoraxoniylar davlati mintaqa tarixida siyosiy, etnik va madaniy taraqqiyotning muhim bosqichlaridan biri hisoblanadi. Mazkur davlat Somoniylar davlati zaiflashuvi sharoitida vujudga kelib, Yettisuv, Sharqiy Turkiston va Movarounnahr hududlarini o'z tasarrufiga birlashtirdi. Qoraxoniylar Markaziy Osiyodagi ilk musulmon turkiy sulola sifatida tarixga kirib, mintaqada yangi siyosiy boshqaruv tizimi, islom madaniyati va turkiy davlatchilik an'alarining rivojlanishiga katta hissa qo'shdi.

Qoraxoniylar davlati nafaqat siyosiy tarix nuqtayi nazaridan, balki turkiy xalqlarning etnogenezi va etnik konsolidatsiyasi jarayonlarini o'rganishda ham alohida

ilmiy ahamiyatga ega. Ushbu davlat tarkibida yashagan turli turkiy qabilalar o‘zaro iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalar natijasida yaqinlashib, keyingi davrlarda o‘zbek, qozoq, qirg‘iz, uyg‘ur va boshqa turkiy xalqlarning shakllanishiga muayyan darajada ta’sir ko‘rsatgan. Shu sababli Qoraxoniylar davlati etnik tarkibini tadqiq etish Markaziy Osiyo xalqlari tarixini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Tarixiy manbalarda Qoraxoniylar sulolasining kelib chiqishi va etnik asoslari haqida turlicha qarashlar mavjud. Xususan, Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk”, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig”, Abu Rayhon Beruniy, Narshaxiy, Gardiziy va boshqa mualliflarning asarlarida qarluq, chigil, yag‘mo, tuxsi, arg‘u kabi qabilalar haqida muhim ma’lumotlar uchraydi. Mazkur manbalar Qoraxoniylar davlatining etnik negizini tashkil etgan qabilalarni aniqlash va ularning siyosiy mavqeini baholashda asosiy tarixiy dalil vazifasini bajaradi.

Tarixshunoslikda Qoraxoniylar davlatining etnik tarkibi masalasi yuzasidan yagona fikr mavjud emas. Ayrim tadqiqotchilar sulolaning asosini qarluq qabilalari tashkil etganligini ta’kidlasalar, boshqa olimlar yag‘mo yoki chigil qabilalarining hukmron mavqeini ilgari suradilar. Shu bois mazkur masala bugungi kunda ham tarix fanining dolzarb va munozarali yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa, zamonaviy etnologik va tarixiy tadqiqotlar Qoraxoniylar davlatini alohida bir qabila davlati emas, balki bir necha turkiy qabilalarning siyosiy ittifoqi sifatida talqin etishga moyillik bildirmoqda.

Maqolaning dolzarbligi Qoraxoniylar davlati etnik tarkibini tarixiy manbalar va zamonaviy ilmiy qarashlar asosida kompleks tahlil qilish zarurati bilan belgilanadi. Tadqiqotning maqsadi Qoraxoniylar davlatining etnik tarkibini tashkil etgan asosiy qabilalarni aniqlash, ularning davlat boshqaruvidagi o‘rni va o‘zaro munosabatlarini o‘rganish hamda ushbu etnik jarayonlarning Markaziy Osiyo xalqlari etnogenezidagi ahamiyatini yoritishdan iborat. Tadqiqot natijalari turkiy xalqlar tarixini o‘rganish, etnik jarayonlarning rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash hamda Qoraxoniylar davlati tarixiga oid ilmiy qarashlarni boyitishga xizmat qiladi.

Maqolaning maqsadi Qoraxoniylar davlatining etnik tarkibini tarixiy manbalar va ilmiy tadqiqotlar asosida tahlil qilish hamda uning Markaziy Osiyo xalqlari etnik rivojlanishidagi o‘rnini aniqlashdan iborat.

Metodlar tahlili. Mazkur tadqiqotda Qoraxoniylar davlatining etnik tarkibini aniqlash va tahlil qilish maqsadida tarix fanida keng qo‘llaniladigan tarixiy-qiyosiy, tarixiy-tahliliy, tavsifiy hamda manbashunoslik metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini yozma tarixiy manbalar va zamonaviy ilmiy adabiyotlarni kompleks o‘rganish tashkil etdi.

Tadqiqot jarayonida Qoraxoniylar davriga oid birlamchi manbalar, xususan, Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk", Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Abu Rayhon Beruniyning tarixiy-ma'rifiy asarlari, shuningdek, Gardiziy, Narshaxiy va boshqa arab hamda fors tarixchilarining ma'lumotlari tahlil qilindi. Ushbu manbalarda uchraydigan qabila nomlari, etnonimlar va hududiy tavsiflar o'zaro solishtirilib, ularning Qoraxoniylar davlati etnik tarkibini yoritishdagi ahamiyati baholandi.

Tarixiy-qiyosiy metod yordamida Qoraxoniylar davlati tarkibiga kirgan qarluq, chigil, yag'mo, tuxsi, arg'u va boshqa turkiy qabilalar haqidagi ma'lumotlar qiyoslandi hamda ularning siyosiy va ijtimoiy hayotdagi o'rni aniqlandi. Shuningdek, turli mualliflar tomonidan berilgan ma'lumotlar o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlar aniqlanib, tarixiy voqelikni tiklashga harakat qilindi.

Tadqiqotda zamonaviy tarixshunoslik yutuqlaridan ham keng foydalanildi. Xususan, V.V. Bartold, S.G. Klyashtorniy, T.I. Sultanov, A. Asqarov, N. Negmatov va boshqa olimlarning Qoraxoniylar davlati hamda turkiy xalqlar etnogenezi bo'yicha ilmiy ishlari o'rganildi. Ushbu tadqiqotlar asosida Qoraxoniylar davlatining etnik negizi, qabilaviy tarkibi va etnik integratsiya jarayonlari yuzasidan ilgari surilgan ilmiy qarashlar tahlil qilindi.

Tahlil natijasida olingan ma'lumotlar tizimlashtirilib, umumlashtirish va ilmiy interpretatsiya usullari orqali baholandi. Etnik jarayonlar tarixiy taraqqiyotning uzviy qismi sifatida ko'rib chiqilib, Qoraxoniylar davlati tarkibidagi turkiy qabilalarning keyingi davrlarda Markaziy Osiyo xalqlari etnogeneziga ko'rsatgan ta'siri aniqlashtirildi. Mazkur metodlar majmuasi tadqiqot mavzusini har tomonlama va xolis yoritish imkonini berdi.

Natija. Tadqiqot natijalari Qoraxoniylar davlati ko'p qabilali turkiy siyosiy uyushma sifatida shakllanganligini ko'rsatdi. Davlatning asosiy etnik negizini quyidagi qabilalar tashkil etgan:

Qarluqlar - Qarluqlar Qoraxoniylar davlatining eng yirik va nufuzli qabilalaridan biri bo'lgan. VIII asrdan boshlab Yettisuv va Sharqiy Turkiston hududlarida yashagan qarluqlar davlatning siyosiy tayanch kuchi hisoblangan. Ko'plab tadqiqotchilar Qoraxoniylar sulolasi aynan qarluq qabilalar ittifoqidan shakllanganligini ta'kidlaydilar.

Chigillar - Chigil qabilasi Qoraxoniylar davlati tarkibidagi muhim etnik birliklardan biri edi. Mahmud Koshg'ariy ma'lumotlariga ko'ra, chigillar Issiqko'l atroflari va Talas vodiysida istiqomat qilganlar. Ular harbiy va siyosiy hayotda faol ishtirok etgan.

Yag‘molar - Yag‘mo qabilasi Qoraxoniylar hukmdor sulolasining shakllanishida muhim rol o‘ynagan. Ayrim tarixchilar sulolaning hukmron tabaqasi aynan yag‘mo qabilasidan chiqqanligini qayd etadilar. Yag‘molar Qashqar va uning atrofidagi hududlarda yashagan.

Tuxsilar - Tuxsilar Yettisuv hududida istiqomat qilgan turkiy qabilalardan biri bo‘lib, Qoraxoniylar davlatining iqtisodiy va harbiy qudratini mustahkamlashda muhim o‘rin tutgan.

Boshqa qabilalar - Davlat tarkibida arg‘u, qang‘li, o‘g‘uz, uyg‘ur va boshqa turkiy guruhlar ham mavjud bo‘lgan. Ularning ayrimlari davlat hududiga keyinchalik qo‘shilgan bo‘lsa-da, umumiy etnik jarayonlarda faol ishtirok etgan.

Tadqiqot natijalari Qoraxoniylar davlati aholisi asosan turkiy qabilalardan iborat bo‘lganligini va bu qabilalar o‘rtasidagi integratsiya jarayoni keyinchalik o‘zbek, qozoq, qirg‘iz va uyg‘ur xalqlarining etnik shakllanishiga ta‘sir ko‘rsatganligini ko‘rsatdi.

Munozara. Qoraxoniylar davlatining etnik tarkibi masalasi tarixshunoslikda munozarali mavzulardan biri hisoblanadi. Ayrim tadqiqotchilar davlatning etnik asosini qarluqlar tashkil etgan deb hisoblasa, boshqalari yag‘mo va chigil qabilalarining ustuvor mavqega ega bo‘lganligini ta‘kidlaydilar. Biroq ko‘pchilik olimlar Qoraxoniylar davlati bir necha turkiy qabilalarning siyosiy ittifoqi natijasida vujudga kelgan degan fikrga keladilar.

Qoraxoniylar davrida islom dinining qabul qilinishi turkiy qabilalar o‘rtasidagi madaniy va siyosiy integratsiyani kuchaytirdi. Natijada umumturkiy madaniyat rivojlanib, turkiy adabiy til shakllanishining muhim bosqichi yuzaga keldi. Yusuf Xos Hojib va Mahmud Koshg‘ariy kabi mutafakkirlarning ijodi aynan shu davr mahsuli hisoblanadi.

Etnik jihatdan turli qabilalardan tashkil topgan bo‘lishiga qaramay, Qoraxoniylar davlati yagona siyosiy va madaniy makon yaratishga muvaffaq bo‘ldi. Bu holat keyingi asrlarda Markaziy Osiyo xalqlarining etnik taraqqiyotiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi.

Xulosa. Qoraxoniylar davlati Markaziy Osiyodagi ilk musulmon turkiy davlatlardan biri sifatida tarixda muhim o‘rin egallaydi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, davlatning etnik tarkibini asosan qarluq, chigil, yag‘mo va tuxsi qabilalari tashkil etgan. Shuningdek, boshqa turkiy qabilalar ham siyosiy va madaniy hayotda faol qatnashgan.

Qoraxoniylar davrida turkiy qabilalarning siyosiy birlashuvi, islom dini va umumiy madaniyat asosida integratsiyalashuvi keyingi turkiy xalqlar etnogenezining muhim bosqichini tashkil etdi. Shu jihatdan Qoraxoniylar davlati nafaqat siyosiy

tuzilma, balki turkiy xalqlar tarixidagi muhim etnik va madaniy markaz sifatida baholanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mahmud Koshg'ariy. *Devonu lug'otit turk.* – Toshkent: Fan, 2017.
2. Yusuf Xos Hojib. *Qutadg'u bilig.* – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
3. Bartold V.V. *Turkiston mo'g'ullar istilosi davrida.* – Toshkent: Sharq, 1993.
4. Barotboy o'g'li, B. S. (2026). AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA TURK-MO'G'UL QABILALARINING ETNOSIYOSIY JARAYONLARDAGI O'RNI. *Innovation and development*, 4(4), 199-202.
5. Barotboy o'g'li, B. S. (2026). MO'G'ULLAR ISTILOSINI, AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA MOVAROUNNAHRDA TURK-MO'G'UL QABILALARINING JOYLASHUV TARIXI. *Innovation and development*, 4(4), 126-131.
6. Norov, I. (2024). MUTUAL INTEGRATION OF SUBJECTS IN PRIMARY EDUCATION. *Нововведения Современного Научного Развития в Эпоху Глобализации: Проблемы и Решения*, 2(5), 6-8.